

OM FORHOLDET MELLEM GRUPPEANALYSE
OG OBJEKTRELATIONSTEORI
– MED SÆRLIGT HENBLIK PÅ RUM

Søren Aagaard

Jeg blev ganske vist født,
men resten måtte jeg tænke mig til
Thomsen (1996)

Det faglige område, som denne artikels titel angiver, er meget vidtstrakt og ikke muligt at gøre fuldstændigt rede for i én artikel. Både den direkte og mere indirekte relevante litteratur i bøger og artikler er særdeles omfattende. Indledningsvis gives en almen oversigt over forholdet mellem objektrelationsteorier og gruppeanalyse, hvilket også fører »en tur« rundt om problemstillingen observation og relation. Der opregnes nogle fælles områder og grænseflader mellem gruppeanalyse og objektrelationsteori, herunder fænomenet »rum«: dets dynamiske karakter og bevidste og ubevidste indhold. »Rum« udgør i det følgende ledetråden igennem kleiniansk orienteret gruppeanalyse, objekt- og systemteoretisk gruppeanalyse, igennem gruppeanalysens inspirationer fra Winnicott og i forbindelse med holding, containing og refleksivt rum. Der rundes af med nogle overvejelser om objektrelationsteoriens begrænsninger i forhold til gruppeanalyse.

Med rum som hovedtema bruges termen »gruppeanalyse« her primært om den terapeutiske anvendelse af den foulksianske gruppeanalytiske metode, samtidig med at væsentlige begrebsdannelser fra Bion og hans efterfølgere medinddrages.

Om gruppeanalyse

Gruppeanalyse har nok hvad angår den dynamiske administration af terapien en række mere eller mindre »givne« procedurer og retningslinier, men som referenceramme for teori og begrebsdannelse er gruppeanalyse et meget sammensat erfarings- og vidensfelt. Gruppeanalyse er i sin epistemologi pluralistisk; den tilstræber at integrere erfaring og viden (især) fra psykoanalytisk psykologi, social psykologi, gruppedynamik, sociologi og antropologi. Der er som Schermer (1994) skriver en »current multiplicity

of theories« (p. 8), og noget tilsvarende gælder det forståelses- og fortolkningsmæssige forhold mellem teorier og gruppepsykoterapeutisk praksis.

Objektrelationsteorier, som en del af det psykoanalytiske og udviklingspsykologiske videns- og erfaringsområde, er altså for gruppeanalysen én »baggrund« blandt flere. Men både teoretisk og terapeutisk en af de væsentligste inden for de sidste 20-30 år; generelt sikkert fordi objektrelationsteori forbinder den indre verden, derunder udviklingen af den indre verden, med relationen med den ydre verden, derunder moren og andre omsorgspersoner; og at tankegangen (i alle dens variationer) analogiseres til gruppedeltageren og hendes/hans relatering til og relation med gruppen. »Udvekslingsprocessen mellem indre objekter og ydre reale objekter danner et helt system, hvilket er prototypen på grupperelationer forstået som en fælles indre oplevelse og som et konkret felt i rum og tid« (Ashbach og Schermer, 1987 p. 68).

Gruppeanalyse kan således drives ud fra mange orienteringer og »skoler«. Som sådan har gruppeanalyse, modsat psykoanalyse, altid været pluralistisk. Der er ikke én »sandhed« men mange perspektiver og spor. Der er nok heller ikke én teori eller teoridannelse, som »kan dække det hele«, hele den komplicerede proces med et væld af sammenhængende og sammenvævede mønstre og niveauer, som den gruppeanalytiske situation og dens forløb indeholder. Om den pluralistiske tendens tager til i en sådan grad, at essensen af, »hvad gruppeanalyse egentlig er« begynder at svæve i vinden er måske et spørgsmål? I hvert fald tematiseres det i disse år, om der er »én gruppeanalyse eller mange«; og der gøres i en vis udstrækning op med arven efter Foulkes, hvilket jo også indebærer at han (nær)læses igen; (se f.ex. MATRIX vol.16, nr. 2).

Inden for nogle gruppeanalytiske retninger er objektrelationsteori i den ene eller anden udgave nærmest *teorien*; inden for andre spiller objektrelationsteorier kun en mindre rolle, og/eller ansues med betydelige forhold. Ganzarain (1989) har f.ex. givet sit hovedværk titlen *Object Relations Group Psychotherapy*; Karteruds (1999) store bog *Gruppeanalyse og psykodynamisk gruppepsykoterapi* er selvpsykologisk orienteret og både temmelig reserveret og kritisk over for objektrelationsteorier som sådan og deres anvendelse i gruppeterapeutisk praksis.

Om objektrelationsteorier i gruppeanalytisk perspektiv

Som bekendt er der mange objektrelationsteorier, og der er diskussioner om, hvilke teoridannelser der er »egentlig« objektrelationsteoretiske og hvilke der ikke er det. Ifølge Greenberg og Mitchell (1983) henviser termen objektrelation til »menneskers interaktion med ydre og indre (reale eller imaginære) andre mennesker, og til relationen mellem deres ydre og in-

dre objektverdener« (p. 13-14). Generelt er det, så vidt jeg kan se, en sådan bred betydningsfastlæggelse af objektrelation, der har vundet indpas i og anvendes inden for gruppeanalyse. Bl.a. fordi deltagelse i den gruppeanalytiske proces så åbenbart indebærer interaktion med *både* ydre og indre objekter; som Powell (1994) formulerer det ».. den analytiske gruppe er et ideelt miljø for arbejde med den indre objektverden, som kan blive dramatiseret gennem fremdukkende overføringer i forhold til andre medlemmer og til gruppen-som-helhed« (p. 15).

Set ud fra gruppeanalyse kan objektrelationsteorier i oversigtsform ansues nogenlunde som følger: der er den britiske skole: Klein, Fairbairn, Guntrip og Winnicott, hvoraf især Klein og Winnicott har fået stor betydning for gruppeanalyse. I USA er der Jacobson, Mahler og Kernberg, hvoraf især Mahlers udviklingsteori er blevet taget ind i gruppeanalyse. Der er, hvad Greenberg og Mitchell (1983) kalder »mixed model strategies« (p. 351-378), nemlig Kohut og Joseph Sandler, hvoraf Kohuts selvpsykologiske orientering er blevet en vigtig »skole« inden for gruppeanalyse. – Der er diskussion om selvpsykologi er en objektrelationsteori. Et argument for er, at den ligger på linie med andre (objektrelations)teorier i sin betoning af relationen mellem selv og selvobjekt og mellem mor og barn. Et nok vægtigere synspunkt imod er, at selvpsykologien i sin almene forståelse af relationer, hvorledes de inkorporeres i psyken, og af personligheden (selvet) adskiller sig afgørende fra objektrelationsteorier. Også selvpsykologiens terapeutiske praksis er væsensforskellig, f.ex. fra en kleiniansk tilgang.

Der er videre Bowlbys tilknytningsteorier, som også er blevet taget ind i og brugt i gruppeanalyse (se f.ex. Maratos 1996). Og der er hele den nyere spædbørnsforskning med dens grundlæggende revisioner af nogle af objektrelationsteoriernes grundantagelser. Mest kendt er vel Stern (1991). Også den er taget op inden for gruppeanalyse, (se f.ex. Ahlin 1996).

Gruppeanalysens teoretiske mangfoldighed medfører selvfølgelig også at teorier kombineres. Systemteori, især den generelle systemteori (von Bertalanffy), har helt fra gruppeanalysens start efter krigen og i begyndelsen af 50'erne ligget tæt på Foulkes' koncipering af gruppeanalyse. Systemteorien har i flere årtier fået flere gruppeanalytiske fortalere og teoretikere; i USA bl.a. Agazarian og Peters (1981) med *The Visible and Invisible Group*; og Ashbach og Schermer (1987), som under titlen *Object Relations, the Self, and the Group* på systemteoretisk grundlag har søgt at integrere gruppepsykologi med psykoanalytisk objektrelationsteori.

Den interpersonelle psykoanalyse

Den interpersonelle psykoanalyse medtænkes vist som oftest ikke blandt objektrelationsteorier, men set ud fra en bred definition af objektrelation

hører den interpersonelle tænkning med, hvad den da også gør hos Greenberg og Mitchell. Set i gruppeanalytisk kontekst er retningen efter min opfattelse meget væsentlig, bl.a. fordi nogle af dens centrale udgangspunkter og formuleringer er så nær gruppeanalysens, hvilket i sin konsekvens får betydning både for forståelsen af gruppen som objekt og for anskuelsen af de personlige (personliggjorte) indre objekter.

Hovedfigurerne er Sullivan, Horney, Erich Fromm og Frieda Fromm-Reichmann. Deres teorier betragtes, snarere end at være driftsteoretiske eller objektrelationsteoretiske, i højere grad som kulturelle, kulturkritiske eller humanistiske. Retningens hovedindvending mod Freud var, at han ikke i stærkere grad medtænkte og placerede sig og sine observationer, psykoanalysen som sådan, inden for det sociale: i den samfundsmæssige og civilisatoriske proces og udvikling. Sullivans (1940) hovedtese var, at »et menneske aldrig kan isoleres fra de komplekse interpersonelle relationer, som det lever og har sin tilværelse i« (p. 10, her i Greenberg og Mitchell 1983 p. 90). Det gælder også selv-vurdering (self-esteem), skriver Sullivan (1953, 1968) et andet sted: »Selvvurderingens oprindelse kan kun siges at hvile på kulturens irrationelle karakter, eller mere præcist: samfundet« (p. 176). Personligheden viser sig, den bliver kun manifest i interpersonelle situationer, mente Sullivan. Formuleringerne kan i slående grad minde om Foulkes: »Individet ... er en del af et socialt netværk, om man vil et knudepunkt i dette netværk, og det kan kun på kunstig vis betragtes isoleret ...« (1948, p. 14).

Den interpersonelle tradition er fra psykoanalytisk hold blevet anklaget for ikke at være »dyb nok«, ikke i tilstrækkelig grad at yde ubevidste drifter og indre objektrelationer og objektrepræsentationer tilstrækkelig opmærksomhed og vægt. Det afviser Greenberg og Mitchell blankt som »a serious misreading« (p. 80); men indholdet af lidenskaber og konflikter ses inden for den interpersonelle psykoanalyse ikke kun på baggrund af driftspres og krav om tilpasning, men også som afledt af forskellige både omskiftelige og konkurrerende relationer og situationer i forholdet mellem den enkelte og omverdenen, hvad enten spændingerne bevæger sig på et imaginært eller realt plan.

Freuds udgangspunkt og fokus var drifterne og den individuelle psyke, Kleins de primitive indefrakommende objektrelationer og den individuelle psyke. Sullivans udgangspunkt og fokus var det interpersonelle felt og de relationer, som opstod og udviklede sig i det. Efter hans opfattelse er den individuelle psyke »en del og en afspejling af en større helhed, og den kan ikke begribes uden for en social matrix« (Greenberg og Mitchell 1983 p. 101). Hans centrale personlighedsbegreb: det socialt konstruerede selv adskiller sig dermed væsentligt fra objektrelationsteoriernes fundering på den strukturelle personlighedsmodel (godt nok med store variationer). I så henseende adskiller Foulkes, der som psykoanalytiker tog den strukturelle personlighedsmodel som givet, sig altså fra Sullivan.

Stolorow og Atwood (1992) fremlægger et intersubjektivt grundlag for psykologisk liv. Nogle af de centrale teoretiseringer og formuleringer minder ganske meget om Foulkes og Sullivan, samtidig med at de tydeligvis er blevet til i en anden tidsperiode. »Intersubjektiv teori er en feltteori eller en systemteori i og med at den søger at forstå psykologiske fænomener, ikke som produkter af isolerede intrapsykiske mekanismer, men som formende i brudfladen mellem gensidigt interagerende subjektiviteter« (p. 1). Den psykologiske interesse og undersøgelse må rette sig imod det gensidige samspil mellem subjektive verdener, hvad enten det er moren og barnet, klienten og terapeuten, eller – det er jo nærliggende – den enkelte og gruppen; (se p. 28).

Om termerne objekt og objektrelation

Termen objekt knytter sig inden for gruppeanalyse historisk til den psykoanalytiske sprogbrug; man taler om det libidinøse objekt og objekter for den aggressive drift. Objektet er altså driftens mål.

Objektrelationsteorier er opstået i dyaden. Enten i en terapeut-klient relation, hvor klienten både kan være en voksen og et barn; eller i forældre-barn relationen og her overvejende mor-barn forholdet. Et to-persons-forhold hvor optagetheden af objekt og objektrelation typisk er den enes: terapeutens/den voksnes interesse for den andens: klientens/barnets måde at indgå i et kontaktforhold på (eller netop ikke at gøre det); og den enes interesse for og optagethed af den bagvedliggende indre verden hos den anden: »billedet« af den indre verden, der måtte kunne gøre den ydre adfærd forståelig eller kunne give den en forklaring. Ganske i overensstemmelse med, at den indre psykologiske verden, primært det personligt ubevidste, altid har været psykoanalysens centrale genstandsfelt.

Derved får termen objekt og den dermed forbundne relation videnskabeligt også den betydning, at den ene er objekt for den andens iagttagelser og undersøgelse (og eventuelt analyse). Den ene er genstand for den andens (objektive!) observation og »kortlægning«; og, hvis der er tale om en terapeutisk sammenhæng, efterfølgende intervention.

Om relation og observation

Der er hverken noget mærkeligt eller odiøst ved dette; sådan er eller sådan drives klinisk-terapeutisk videnskab. Eller sådan har den, med naturvidenskabeligt forbillede, været grebet an i årtier. Men netop det relationelle i *objektrelation* har inden for det psykoanalytiske område været medvirkende til også at kaste lyset tilbage på iagttageren: hvordan observerer hun eller han? Ud fra hvilke formulerede teoretiske hypoteser og kriterier; og ud

fra hvilke, bevidste og ubevidste, personlige motiver og hensyn? Og ikke mindst: hvordan påvirker observationsmåde og observatør det observerede?

De »klassiske« objektrelationsteorier er blevet til i en tidsperiode, hvor den objektive og neutrale psykoanalytiker fremdeles var idealet; hvor den psykoanalytiske terapies genstandsfelt næsten udelukkende var analysandens intrapsyriske univers (primært manifesteret gennem overføringen), hvor modoverførings-området nok var erkendt, men – indtil begyndelsen af 50'erne – kun »reaktivt« taget egentlig ind i den analytiske proces, og hvor relationen mellem analysand og analytiker i alt væsentligt blev beskrevet og forstået i overførings-modoverføringstermer. Ikke som en gensidigt konstituerende situation og relation, ikke som en på samme tid dekonstruerende og konstruerende interaktion, ikke som et dynamisk felt imellem eller omkring to parter, som de begge, bevidst og ubevidst, bidrager til og reagerer ud fra.

Gruppeanalysen startede historisk i 40'erne og 50'erne og har, i hvert fald inden for den foulskianske linie, aldrig haft billedet af den »objektive gruppeanalytiker«. Eftersom gruppeanalytikerens rolle er en del af gruppen-somhelhed, en deltager i gruppens kommunikations- og interaktionsprocesser med særlige opgaver og funktioner, med en defineret rolle, har grundmodellen for gruppeanalytikerens rolle, med en term lånt fra Sullivan, bl.a. været deltagende observatør, med Foulkes som gruppens talerør og katalysator, ikke dens leder men dens »conductor«, der aktiverer og fremmer processer i gruppen.

Men problemstillingen relation og observation drejer sig om noget andet og mere end terapeutisk-tekniske spørgsmål, nemlig om fremkomsten eller eksistensen af selve de fænomener, som man mener at have for sig. Den terapeutiske verden har, i hvert fald i nogen henseender, taget de afgørende paradigmeskift inden for moderne fysik til sig.

Heisenberg, en af Bohrs »elever« og medarbejdere, påpegede, at videnskabelig teori og de observationer, som den baserer sig på, ligeså vel er en funktion af observatøren som af det observerede. Sagt på en lidt anden måde og med en yderligere pointe vedrørende det observerede: »Ifølge klassisk fysik kommer vi til at vide noget om noget ved at observere det. Ifølge kvantemekanikken er det der ikke, før vi observerer det« (Zukav, 1979 p. 86; i Ashbach og Schermer 1987 p. 18-19). Modsat »klassisk« videnskabelighed hvor genstand og genstandsfelt antoges at eksistere uafhængigt af observation og observatør, og observatør uafhængigt af sit genstands-område, er det nu sådan, i hvert fald inden for moderne fysik (hvor tankegangen går tilbage til Bohrs komplementaritetsprincip), at observatør og observeret gensidigt konstituerer hinanden, og som sådan altså udgør en enhed. Den »objektive« iagttagelse og »objektive« analytiker er en saga blot; der er ingen teori, ingen fortolkning eller observation uden »subjektiv bias« – med en betegnelse der angiver, at »det subjektive« er en fejlkilde.

Hvad det jo også er i en videnskabelighed, der har reproducerbarhed af andre som højt prioriteret kriterium.

Det sete afhænger af øjnene der ser, siger man. Men det er ikke nok: øjnene der ser får det frem de ser; det var der ikke før. Øjnene, der ser, skaber det de ser. Det sete afhænger af de tilstedeværende øjne, der både danner, former og ser.

Et konkret eksempel fra det gruppeanalytiske gebet: i de senere år er gyl-digheden af Bions gruppeteorier blevet sat under debat, især arbejdsgruppen og de basale antagelsesgrupper. Ingen vil betvivle eksistensen af disse konfigurationer, men at de skulle være så fremtrædende og betydningfulde i den gruppeanalytiske proces har mange, bl.a. Brown (1985) og Karterud (1999) stillet sig undrende og tvivlende over for. Og fundet at de fænomener og deres indbyrdes mønstre, som Bion og hans efterfølgere beskriver, i vid udstrækning er en følge af deres tilgang til gruppen, måden at være til stede på i den og (især) ledelsesstilen.

Og omvendt: at de fænomener og mønstre, f.ex. den dynamiske matrix, som Foulkes fandt og beskrev, og som hans efterfølgere fortsat beskæftiger sig med, i høj grad er en følge af hans og deres tilgang til gruppen-som-helhed og individet i denne helhed, hvilket bl.a., apropos øjne der ser, af Bion er blevet kaldt det binokulære syn: både at se gruppen-qua-gruppe og den enkelte i sin egen ret og som en del af helheden. Gestaltpsykologisk og teknisk gruppeanalytisk udmøntet i figur-grund fænomenet.

Om teori og teoretisering som overgangsfelt

Lewin mente jo, at der ikke er noget mere praktisk end en god teori. Det kan enhver gruppeanalytisk terapeut have brug for i gruppens komplekse univers. Teorier er ikke (længere) fastslåede sandheder, men, i hvert fald i en gruppeproces, i vid udstrækning fælles skabte forståelser og »konstruktioner«, måske narrative sandheder.

Gruppeanalytikerens teoretiske tilgang og forståelse kommer til at udgøre en del af gruppens kommunikationsproces, af den fortløbende intersubjektive interaktion. Den står selvsagt ikke alene: andre deltagere har også deres teorier, og der kan og vil til tider opstå rivaliseringer og konflikt om, hvis »teorier« der er bedst og rigtigst.

Gruppeterapeutens teori kan forstås som en funktionel objektrelation i den betydning, at terapeuten i sit almene forhold til gruppen og dens medlemmer, i sit konkrete samspil med og i gruppen (derunder interventioner) og i sit indre arbejde med at være gruppens terapeut anvender eller har sin teoretiske ballast med sig/i sig som en slags overgangsobjekt. Det gør det muligt at slå bro imellem terapeuten indre verden og relationer, temaer, følelser og niveauer i gruppens kontinuerlige samtale. Teori kan dels hjælpe til at »oversætte« den indre oplevelse til ord og sætninger, og omvendt: til

at oversætte gruppens ord og sætninger til indre oplevelser. Men teori kan også hjælpe »terapeuten og gruppen til at (kunne) containe og modificere meget stærke, endog kaotiske, følelser ved at facilitere fortolkninger, symboldannelse, myter og narrativer ..« (Schermer 1994 p. 12).

Noget af det mest afgørende inden for gruppeanalyse er, hvilken teori den gruppeanalytiske terapeut har om gruppen-som-gruppe. Det synes jo så temmelig oplagt, og er det vel også inden for gruppeanalyse, fordi både Foulkes og Bion, på hver deres måde, har understreget, at gruppen som fænomen og som terapeutisk medium frembyder og rummer noget specifikt og noget forskelligt fra dyaden. De har udviklet teorier og begreber specifikke for gruppen.

Inden for psykoanalyse, som objektrelationsteoriene er en del af, vil det være knap så oplagt at sige: noget af det mest afgørende er, hvilken teori psykoanalytikeren har om dyaden. Hovedinteressen har samlet sig om individet, teorier om og analyse af den individuelle psyke. Dyaden har først i de sidste årtier, og kun inden for nogle retninger, bl.a. den interpersonelle psykoanalyse og dens videreudviklinger, fået selvstændig og specifik terapeutisk betydning, som er blevet gjort til genstand for undersøgelse.

Som gruppeanalytiker er det efter min mening *afgørende, at den (meta)-teoretiske orientering retter sig imod gruppen-som-helhed, imod dens kommunikation og interaktion, og imod det rum som dens processer foregår i og udvikler*. Jeg vil i det følgende gengive nogle af de områder, hvor objektrelationsteorier har kunnet lære gruppeanalysen noget og dermed været med til at udvide og udvikle den. Men først nogle beskrivelser af gruppen-qua-gruppe.

Teorier om gruppen som objekt

En gruppe kan defineres som »et organiseret system med komplicerede og stærke interaktioner mellem medlemmerne. Disse interaktioner kan ikke deles op i enkelte, énsidige kausale handlinger. Gruppen frembringer et kraftfelt (field force), eller rettere: et informationsnetværk. Det er information, og ikke kausalitet, der styrer menneskelig adfærd« (Hutten 1983 p. 165). En gruppe er aktiv, kan lære og derfor ændre sig. Dens kommunikation forløber på flere niveauer; samspillet og refleksionerne imellem disse niveauer gør det muligt at gøre de ubevidste (personlige og kollektive) motiver bevidste. Det individuelle udsagn, den enkeltes tale glider ind i og bliver en del af gruppens fælles pulje og struktur og kan igennem denne (give og tage-)proces ændres. Både den individuelle og sociale indsigt hænger sammen med skabelsen af ny information, information vel at mærke forstået som noget både affektivt og kognitivt og noget både subjektivt og kollektivt.

Der er jo hverken meget køn eller familie i en sådan informations- og systemteoretisk orienteret beskrivelse. Og er der noget objektrelationsteori

gør i forhold til gruppeanalyse, er det at indføre køn og familie som grundmodeller for gruppen-qua-gruppe og en lang række af dens processer.

Set med køn er den i vores tid mest almene opfattelse af gruppen og dens terapeut måske i kort og koncis form udtrykt af Scheidlinger (1964): »The group serves in loco maternis. The leader represents ... father« (i Ganzarain 1989 p. 69-70). Den autoritære far (fader Freud) fra tidligere generationer synes afløst af morens tyranni, moren med det dobbelte ansigt: »The source of love and life and the rival for love and life ...« (Hearst 1981 p. 25; se også Prodgers 1990).

Foulkes slog gentagne gange fast, at gruppeanalyse i hans udformning var en form for psykoanalytisk psykoterapi, men afgørende forskellig fra denne ved at have gruppen-som-helhed som referenceramme. Psykodynamiske processer var, som han udtrykte det, meget sjældent afgrænset til individet, men omfattede regelmæssigt flere personer, f.ex. en gruppe; i det almindelige samfundsliv eksemplificeret ved familien, en skoleklasse, et arbejdsteam mv. For Foulkes var gruppen-qua-gruppe et kommunikationsnetværk, en psykisk zone. Han betegnede gruppesituationen som social og interpersonel, og matrix som det hypotetiske væv af kommunikation og relationer i en given gruppe. Processerne i en sådan gruppe er transpersonelle; han sammenlignede gruppens felt med et magnetfelt, hvis kraftlinier kan gå igennem de enkelte deltagere.

Den foulksianske gruppeanalytikers »teori« om gruppen og dens processer er måske indfanget i følgende passus: »The multipersonal but intrapsychic mental matrix forms the background of orientation for all our interventions and operations« (1964 p. 296). Foulkes valgte bl.a. termen matrix, der blandt sine sproglige betydninger har (liv)moder, fordi gruppen for ham »ofte, muligvis universelt, repræsenterer 'moder-imagoet'« (1964 p. 289). Men gruppen-som-helhed kan symbolsk komme til at repræsentere meget andet, f.ex. den offentlige mening, et græsk kor, farens lov (forbud og straf), en søskendeflok, verden i al almindelighed, psyken som sådan osv. Gruppeterapeuten, gruppens første tjener(inde), kan også (uanset eget køn) blive den falliske udøver(ske) f.ex. af realitet, hvis en gruppe (benægtende, splittende eller kreativt) har bevæget sig ind i en imaginær verden eller situation.

Bions teorier om grupper er gruppedynamiske og falder som sådan inden for den retning som Lewin startede i 30'erne. Men Bions teorier om grupper og om tænkning har haft og har fremdeles meget stor betydning inden for gruppeanalytisk begrebsdannelse og praksis.

For Bion var mennesket et gruppedyr, udstyret med hvad han kaldte grupagtighed. Alle tilhører en eller flere grupper, uanset hvor kraftigt tilhørsforholdet benægtes. Man behøver derfor ikke ifølge Bion samle et antal mennesker i det man kalder en gruppe for at producere gruppefænomener, men i og med at en gruppe samles bliver disse fænomener manifesterede, lettere at iagttage og gøre til genstand for undersøgelse, idet en gruppe er

andet og mere end summen af delene, dvs. af de enkeltes grupagtighed.

»Individet er et gruppedyr i krig, ikke kun med gruppen, men med sig selv for at være et gruppedyr.« (Bion 1961 p. 131).

I deres møde vil deltagerne i en gruppe danne en gruppekultur, som »udtryk for kompromisserne mellem den enkelte og en fælles mental pulje: gruppementaliteten« (Burgaard 1994 p. 26). En gruppes kultur vil ifølge Bion altid indeholde et progressivt og regressivt aspekt. Det progressive forbandt han med arbejdsaspektet og den dertil knyttede arbejdsgruppe karakteriseret ved samarbejde og differentiering. Det regressive forbandt Bion med grundantagelsesaspektet, karakteriseret ved gentagelse, sproglig vaghed og opløsning af (kronologisk) tid. Bion afledte deraf de tre grundantagelsesmønstres afhængighed: kamp-flugt og pardannelse. Bag disse mønstre antog Bion et protomentalt system kendetegnet ved manglende skelnen mellem det fysiske og det mentale.

Bion (1961) henviste straks i sit review i *Experiences in groups* til Klein: »Jeg håber at vise, at den voksne, på en måde der kan være stærkt regressiv, i sin kontakt med gruppens komplekse liv griber tilbage til mekanismer beskrevet af Melanie Klein ... som typiske for de tidligste faser i det psykiske liv« (p. 141), dvs. at Bion analogiserer gruppen med moren og gruppedeltageren med det spæde barn og dets tilstand, især spænding og angst i mødet med og forholdet til det gode eller det onde bryst.

Bions kleinianske objektrelationsteoretiske tilgang til gruppen er således klar nok.

Foulkes og objektrelationsteori

Foulkes er gruppeanalysens grundlægger. Og han var ikke objektrelations-teoretiker. Noget af det sidste han skrev var »Concerning criticism of inner-object theory« (1975/1990), eller rettere skrev på; han nåede ikke at færdiggøre manuskriptet før sin død.

Det var nu så langt fra første gang Foulkes i skriftlig form direkte beskæftigede sig med objektrelationsteoretiske emner. Allerede i 1937, ved sin indtræden i det britiske psykoanalytiske selskab, holdt Foulkes i sin egenskab af psykoanalytiker (uddannet i Wien) en forelæsning med titlen »On introjection«. Den var et ambitiøst og vist meget vellykket forsøg på at integrere kontinental teoridannelse (især Ferenczi) og britisk teoriudvikling (især Klein). I 1942 deltog han i de såkaldte kontroversielle diskussioner mellem Klein og Anna Freud; i 1957 kommenterede han Fairbairns objektrelationsteoretiske arbejder. Foulkes medtog Klein i sin opstilling over 4 niveauer i gruppens kommunikationsproces, nemlig Kleins projek-tionsbegreb i det projektive (og kropslige) niveau. Så han anerkendte værdien af noget af Kleins arbejde.

Opsatsen fra 1975 er ganske kort og altså ufuldstændig. Kritikken retter

sig mod Klein. Foulkes finder ikke hendes og hendes efterfølgeres teorier særligt relevante for en videnskabelig forståelse af mentale processer. Han mener, at de går tilbage til eller hidrører fra en psykologisk teori »that corresponds to exorcism and penitence« (p. 282). Metapsykologiske begreber fremstilles som om de var psykologiske kendsgerninger; Foulkes synes at tænke på begreber som dødsdrift, oral sadisme, persekutorisk angst og onde og gode indre objekter.

Indre billeder og indre objekter skabes efter Foulkes' opfattelse ikke af eller i et isoleret individ, alene ud fra dette menneskes psykiske habitus. De opstår i en sammenhæng, »in a multipersonal network of interaction« (p. 283) – primært i familien. Men Foulkes breder tankegangen ud: de forestillinger og billeder mennesker historisk og alment skaber kan være både angstladede og destruktive; de kan være polariserede: absolut hadefulde følelser og holdninger kan afløses af varme og kærlige affekter; og begge knyttes til én og samme person. Det er rimeligt at antage, at der er noget indre psykisk, som svarer til eller »modsvare« dette, noget som ikke nødvendigvis eksternaliseres og som ikke opleves som værende »inside our own minds« (p. 282). Disse konfigurationer er – set som indre objekter – personifikationer og projektioner »into our own minds« (ibid). De bliver, skriver Foulkes, først bragt til live når de projiceres over på andre mennesker. Det er altid er hele mennesker, der interagerer med andre hele mennesker, mener Foulkes. Og dette samspil skaber en »en ny helhed, et nyt system« (p. 281), for gruppeanalytikerens Foulkes gruppen-som-helhed.

(Noget af Foulkes' kritik kan i øvrigt genfindes hos Greenberg og Mitchell (1983 p. 144-150); bl.a. anfægter de Klein for en for uklar skelnen mellem oplevelsens fænomenologi og personlighedens organisering og adfærd, og for en sløret og slørende distinktion mellem det reale og det phantaserede.)

Men der er en modsætning, måske en form for »overspring« i Foulkes' argumentation, som også James (1994) når frem til: »Foulkes var skeptisk over for objektrelationsteoriens gyldighed, og alligevel var han også den der insisterede på den sociale kerne i menneskets eksistens, det sociale fokus der gjorde det muligt at få mening i menneskets relationer med sine medmennesker« (p. 62). James mener, at Foulkes ikke (rigtig) forholdt sig til spørgsmålet om disse relationers indre repræsentationer. James lader det stå som »et tidens tegn« (ibid); andre har tilsrevet Foulkes' holdning hans ego-psykologiske orientering.

Foulkes kan i en forstand læses som »pragmatisk«: som psykoanalytiker har det sin gyldighed at tage individet som udgangspunkt – ud fra hvilken orientering det måtte være. Som gruppeanalytiker er gruppen Foulkes' udgangspunkt, og det har dybtgående følger. Her er han som teoretiker konsekvent: hans interesse drejer sig om gruppen-som-helhed set som et supra-eller transpersonelt system; ikke at han ser bort fra den enkelte, men han ser den enkelte inden for den nye helhed. Det førte også, i forhold til psyko-

analysen og dermed også objektrelationsteoretikerne, til en ny og anden betragtning af det ubevidste. Selvfølgelig beskæftiger gruppeanalyse sig med det personligt ubevidste (fortrængte, afspaltede), men også med ubevidste processer »på gruppeplan«, det socialt ubevidste, og på de dybere primordiale niveauer det kollektivt ubevidste.

Nogle fælles områder og grænseflader mellem gruppeanalyse og objektrelationsteori

Objektrelationsteoriene er opstået og udviklet dels ud fra terapeutisk arbejde med ret alvorligt forstyrrede personligheder (svært hysteriske, borderline, skizotypale, skizofrene, maniske), og dels ud fra pædiatrisk og terapeutisk (udviklings)arbejde med små og større børn. Som gruppeanalytiker og gruppeanalytisk terapeut er disse erfaringer og denne viden selvfølgelig vigtig og nyttig i sig selv, bl.a. i forståelsen af de individuelle gruppe medlemmer. Spørgsmålet her er imidlertid, på hvilke måder og områder objektrelationsteoriene teoretisk tilfører gruppeanalysen noget nyt og væsentligt.

Sat op i oversigtsform er der teoretiske koblinger mellem objektrelationsteorier og gruppeanalyse som udsiger noget om:

1. rummet, om dets karakter, om individets forhold til det og placering i det, og om hvad det kan rumme,
2. mere eller mindre specifikt om analoge processer i dyaden og gruppen, f.ex. om spejling og projektiv identifikation,
3. udvikling og sekvens, f.ex. at en gruppes fasiske forløb ligner den individuelle udvikling ad modum Mahler et al.,
4. individets forhold til gruppen, f.ex. at det svarer til barnets relation til moren,
5. forskelle og ligheder imellem individuelle oplevelsesformer (indre og ydre) og gruppens reaktions- og funktionsmåder. Her er projektion og projektiv identifikation afgørende begreber.

Disse punkter angiver et meget stort vidensområde og terapeutisk erfaringsfelt, som det ikke er muligt at dække i én artikel. Objektrelationsteorier er en så integreret bestanddel af gruppeanalyse, både teoretisk og terapeutisk, at man omtrent i alle større bøger og så at sige i hvert nummer af et gruppeanalytisk tidsskrift vil finde anvendelse af og referencer til denne teoriekreds, positiv og/eller skeptisk. Jeg vil i det følgende tage forholdet mellem objektrelationsteori og gruppens rum som ledetråd, dvs. det først nævnte område.

En kleiniansk tilgang

Som tidligere nævnt hedder Ganzarains (1989) hovedværk *Object Relations Group Psychotherapy*. Han hører klart til inden for den kleinianske retning; f.ex. er hans gennemgang af gruppedynamik i al væsentligt en gengivelse af Bion. Han taler med Klein om det skyldige og splittede menneske.

Gruppen som objekt ses ofte som omsorgsfuld og givende, som materiel, skriver Ganzarain (p. 11). Men eftersom objekter let skiftes ud og ombyttes, kan følelserne flyttes fra gruppen-som-helhed til terapeuten eller medlemmer i gruppen. Et væsentligt træk ved Ganzarains tilgang er undersøgelsen af disse affektive forskydninger i gruppen.

Ifølge Ganzarain kan de særlige karakteristika ved objektrelations-funderet gruppepsykoterapi opregnes i 3 hovedpunkter (p. 11-12):

1. Der er en særlig opmærksomhed på relationen mellem selv og objekt; angsten for at miste selvet eller de elskede objekter forstås (begrebsmæssigt) som lignende den psykose-nære primitive angst og de med den forbundne følelser og tidlige forsvarsmekanismer: splitting, projektion og benægten.
2. En forståelse af de afgørende samspil som foregår på grænsen mellem selv og objekt, hvor forskellene eller kontrasten mellem indre og ydre bidrager til at definere en række ustabile distinktioner, f.ex. fantasi og realitet. Grænserne kan imidlertid sløres som følge af identifikation og projektivt identifikatoriske mekanismer i gruppen.
3. Der er et begrebsmæssigt slægtskab mellem den psykoanalytiske objektrelation og de sociale rolleteorier; denne sammenhæng bliver klarere når man forbinder identifikation med rolle-tagning og -tildeling.

Gennemarbejdningen af den skizoparanoide og den depressive position er afgørende omdrejningspunkter. Ganzarain skriver om Tavistock-grupper, som han selv har deltaget i, at de ikke er terapeutiske, men har til formål at studere adfærd i grupper. Det er derfor let ikke at respektere gruppemedlemmers (jeg)behov for at beskytte sig imod psykotisk angst og i stedet fortolke projektion og splitting i forsøg på at opløse disse forsvarsformer. »Det paradoksale resultat kunne være, at den paranoide angst tog til, mens man prøvede at opløse den« (p. 45).

Om sine ambulante grupper beretter Ganzarain, at det over år lykkedes at nå en vis gennemarbejdning af depressiv angst. Når maniske eller skizoide forsvarsformer kommer frem og udspilles i gruppen, benægtes, afspaltes eller projiceres skyld og afhængighed; disse forsvar må forstås for at hjælpe gruppemedlemmer til at opleve lettelse i forhold til den ubevid-

ste og fornægtede skyld. »Denne lettelse kan hjælpe patienterne til at slække på deres defensive holdning og i stedet bevæge sig fra en intrapsykisk fragmentering til personlig integration« (ibid). Gruppens betydning ligger i over en periode at give mulighed for en vis afhængighed: medlemmet kan drage nytte af en sofistikeret afhængighedskonfiguration i gruppen. Medlemmets integrative fremskridt styrker sammenholdet i gruppen.

Et væld af levende illustrationer lader ingen tvivl tilbage om Ganzarains klinisk meningsgivende anvendelse af kleiniansk tænkning på gruppeterapi, (hvad jeg i øvrigt selv også har oplevet ved et par demonstrationsworkshops med videooptagelser fra gruppesessioner). Men han skriver også, ganske tankevækkende, et sted i forbindelse med jeg'ets tilpasningsfunktioner: »I studiet af det menneskelige liv, erstattes tilpasning af et højere begreb, nemlig meningsfulde relationer i form af værdier. Strengt taget kan tilpasning kun udtrykke en side af det at passe ind. Personlige relationer indebærer gensidig selvopfyldelse og delt oplevelse mellem to eller flere personer« (p.50). Ganzarain synes at antyde en anden epistemologi end objektrelationsteoriens. – Hvad følger så objektrelationsteoriene til, spørger han videre? De understreger jeg'ets aktive rolle i relateringen til objekterne og beskriver detaljeret, hvordan disse processer hænger sammen og forløber, f.ex. hvorledes gennemarbejdning af skyld inden for den depressive position åbner muligheder for at kunne føle omsorg og varme over for objektet (den anden/andre).

Rum 1: selvets indre rum i gruppen og roller

Gruppen-qua-gruppe sætter for Ganzarain fokus på (1) forholdet og grænsen mellem selv og objekt, dvs. mellem selvets indre rum – og her skal rum forstås i flertal: »der er mange både fragmenterede og dissocierede indre rum – og gruppen, som netop qua det at være en gruppe giver muligheder for at rumme, og muligvis rumme andet og mere end individet måtte være i stand til; altså gruppen som container« (se p. 25-26). (2) på forholdet mellem intrapsykisk objektrelation og social rolle – med projektiv identifikation og introjektion som »mekanismer«; det er en meget væsentlig kobling mellem ydre og indre rum, bl.a. i rolletildeling og rolletagning. (3) på »meningsfulde relationer« – om mødet og kommunikationen mellem gruppens medlemmer som både selvfuldbyrdende og gensidige hører til en anden »orden« end objektrelationernes, og derfor muligvis skaber et helt andet rum, (se p. 28).

Gruppeanalyse og objektrelationsteori i systemteoretisk udgave

Ashbach og Schermer (1987) har i deres bog *Object Relations, the Self, and the Group – A Conceptual Paradigm* fremsat et omfattende og gennemarbejdet »bud« på et integreret perspektiv på individuel dybdepsykologi og dynamisk gruppepsykologi, eftersom ».. det i stigende grad ser ud til, at psykodynamik og gruppedynamik er systemer, der griber ind i hinanden og besidder en bagvedliggende enhed« (p. 7). Forfatterernes integrative projekt hviler på det aksiomatiske udgangspunkt, »at det er igennem menneskelig kontakt det indre liv omformes til sociale oplevelser og systemer; og omvendt: derigennem at erfaringer i grupper kan blive noget personligt og blive intrapsykisk repræsenteret« (p. 13). At tænke og erfare er at være og deltage i kontakt og udveksling. Individuel mental aktivitet og processer i en gruppe er punkter på et kontinuum. »The group is an integration of persons, and the persons differentiate out of a group matrix« (p. 16).

Følgende passus fremtræder som noget i retning af bogens aksiomatiske grundtese, dens »linking paradigm«: »Grupper kan siges at bestå af tre dynamiske systemer, som hver har en spatial repræsentation. Det intrapsyriske rum (1) er det mentale livs rum: objektrelationers, fantasiers m.v. indre rum. Samspillet og kommunikationens interaktive rum (2) danner et væv eller netværk, som forbinder punkterne i det personlige rum med dem i gruppens rum. Gruppens rum (gruppen-qua-gruppe) (3) har at gøre med gruppestruktur, proces og indhold på et givet tidspunkt i gruppens udvikling. Disse spatiale repræsentationer er dynamiske og oplevelsens gensidigt forbundne containere« (p. 112). – Det er lige før man kunne sige: et rum er et rum er et rum – som et magisk hus hvor dørene hele tiden, delvis uventet og derfor både spændende og urovækkende, åbner sig ind og ud, op og ned til – ja, nye rum. Eller til en container?

Det »klassiske« psykoanalytiske perspektiv er at fokusere på individet, altså (1): de indre objektrelationer og deres repræsentationer, f.ex. i form af libidinøse og aggressive fantasier, »uløste« udviklingskonflikter, afspaltede personlighedselementer, mv. Det lige så »klassiske« gruppeanalytiske perspektiv er at fokusere på gruppen-som-helhed, altså (3), hvilket Foulkes bl.a. formulerede i og med at se individet som et knudepunkt i gruppens matrix. Men Foulkes opererede også med figur og grund som et afgørende »paradigme«: skiftevis at se gruppen som figur og dens medlemmer som (bag)grund, og omvendt. Samtalen, udvekslingerne mellem to og/eller flere medlemmer (her (2)) kan og vil hele tiden blive set fra både gruppeperspektivet og fra det individuelle plan; dialogen finder sted i det spektrum.

I den konkrete gruppeanalytiske gruppe, i den givne situation og periode, vil der være lige så mange, der »ser« gruppen, som der er deltagere. Der kan være 7-8-9 »synspunkter«, nogle måske mere eller mindre sammenfaldende, andre forskellige; følelser og intuitioner kan afdække overras-

kende ligheder mellem medlemmer, som måske ellers opfatter sig som ret forskellige; og omvendt: vise store forskelligheder mellem medlemmer som ellers synes at ligne hinanden. Men først og fremmest er »hvad og hvordan gruppen er« noget foranderligt og dynamisk, som alle deltagere »er med i«.

Ashbach og Schermer (1987) fremsætter en række principper, deriblandt princippet om komplementaritet, der »forklarer grupperelationernes mangesidede natur« (p. 20). Komplementaritet har at gøre med accepten af paradokser, modsigelser og a-symmetri, med eksistensen af tilsyneladende uforenelige »størrelser«, som vil kunne træde frem og komme til syne, afhængigt af »hvilke briller man har på«, af »observationslinsen«.

Det grundlæggende komplementære i en gruppe er selvfølgelig individet og gruppen; herunder at medlemmerne i gruppen, fordi de danner en gruppe, kan frembringe psykiske fænomener individet ikke kan alene, men som det muligvis latent har i sig (f.ex. gruppagtigheden). Gruppen-qua-gruppe kan være noget trans- eller suprapersonelt, og den kan komme til at rumme både dybt eksistentielle og religiøse indsigter, der i forståelse og omfang ligger langt ud over den enkelte. Karterud (1999) siger i forbindelse med en diskussion af den/de andre i gruppeanalyse noget lignende: »Det individet oplever i en analytisk gruppe, er å delta i en diskurs som, takket være de andres anderledeshet, er langt rikere enn det individet er i stand til på egen hånd« (p. 413).

Rum 2: det fysiske rum

Én betydning af rum er den konkret fysiske: det enkelte menneskes hoved og krop (»mellem ørerne«, »kroppen der taler«); en anden to stole, deres beskaffenhed, afstanden imellem dem og de to der sidder i dem (hvordan de nu sidder?) og taler; en tredje gruppens cirkel med ens stole og et større eller mindre åbent felt i midten, befolket af fødder og sko.

Det terapeutiske rum (det spatiale) holdes så vidt muligt (helt) konstant. Fysiske ændringer forstyrrer de psykiske rum. Terapilokalet bliver en konstant, det kan man da i det mindste »holde sig til«, hvis og når alt andet bliver (for) u håndgribeligt.

Rum 3: individ – gruppe

Der er, som det fremgår, mange psykologiske rum i en gruppe. En ting (1) er hvor mange deltagere der er, og hvor mange indre »lokaliteter« de hver måtte have, og hvor forskellige og adskilte de måtte være; en anden (2) er de dyadiske, triadiske mv, subgrupperinger der måtte være og hvilke kvaliteter de måtte have; en tredje (3) er den fælles eller »delte« psykiske zone

med alle dens bevidste og ubevidste niveauer – hvor meget eller hvor lidt af (1) og (2) der måtte komme ind i (3)?

Gruppen er på en måde som en åben plads, som en scene uden manuskript. Dens rum kan fyldes af indhold, historier og billeder; det ene medlem efter det andet taler, og efterhånden kan fortællingernes og samtalens mønstre blande sig sammen i fælles billeder og metaforer. Gruppen kan blive det symbolske udtryk for både noget meget personligt og noget fælles delt.

Men det kan også være lige omvendt: ingen siger noget, ingen vil eller tør tale, heller ikke udtrykke sig non-verbalt; tavsheden bliver hurtigt trykkende, stemningen ladet, typisk enten angstfyldt eller aggressiv, eller en blanding – rummet er gabende tomt, som var det en ørken, kold eller varm, og for den enkelte fuldstændig umulig at forbinde sig med, endsige sige noget i. Og hvad skulle meningen i øvrigt også være med det andet end »at overleve«.

Hvis man ikke som Ashbach og Schermer (1987), og med dem alle gruppeanalytiske terapeuter, mener, at der er grundlæggende bevidste og ubevidste sammenhænge mellem den enkeltes psyke og funktionsmåde og gruppens interaktion (forstået på alle bevidsthedsniveauer) og dynamik, var der jo ingen grund til at se og bruge gruppen som terapeutisk medium. Den gruppeterapeutiske proces er dialektisk og forgår i feltet mellem det subjektive og det kollektive og det kollektive og det subjektive. Den baserer sig på dialog imellem gruppens deltagere; dens natur er dialogisk som det er blevet sagt.

Bemærkninger som »det der har ikke noget med mig at gøre«; eller »det kender jeg ikke noget til«; eller »det har jeg aldrig tænkt på« (hvor »tænkt« ofte også betyder følt); eller »jeg ved ikke om det kun er mig, der kan have det på den måde« siges jævnligt i en gruppe. Lige så jævnligt viser det sig, at det der fremtræder individuelt og måske idiosynkratisk (også) er udtryk for noget fælles i gruppen; at gruppen »ved noget«, eller rettere: gennem samtalen, der har udgangspunkt i den enkelte, bliver sig mere bevidst om og udfolder og udvikler sine erfaringsområder både følelses- og forstandmæssigt. Samtidig med at der også kan være større eller mindre »sider« ved »hinanden«, som andre i gruppen »ikke rigtigt« kan forstå, men forsøger at leve sig ind i og begribe, bl.a. ved at sætte det i forhold til sig selv. – Men sådanne forsøg på empati kan jo blive mødt med bemærkninger som »hvis du ikke selv har prøvet det, er der ikke noget at sige til at du ikke rigtig kan ..«; eller »når ingen andre her har haft det sådan, er der nok heller ingen der kan sætte sig ind i det.« Spejlene kan let sodes til og splintres og forbindelserne afbrydes.

Processerne kan naturligvis også gå den anden vej: fra gruppe-som-helhed til medlem. Den enkelte deltager kan føle sig »med« i gruppens samtale, helt optaget og opslugt af den. Mens andre måske synes den er kedelig og triviell; at den igen drejer ind på gammelkendte spor; eller at den er alt for emotionelt ladet, enten fordi nogen er meget kede af det eller op-

hidsede og vrede. Nogen holder samtalen i gang, andre »falder hen« eller holder sig ude. Gruppen-qua-gruppe er så langt fra altid en helhed, men ofte en mosaik af sub-grupperinger på kryds og tværs. – Hvor er da helheden som alle, vidende eller uafvidende, er medbidragende til? Den vil ofte være i det fornægtede, fortrængte og afspaltede: det »der ikke kommer en ved«, det »der ikke siger én noget«; det gruppen »ikke kender noget til«, det »vi er for pæne til«, eller »burde holde os for gode til«. Men det kan også have at gøre med positive, varme og taknemmelige følelser: det »der er så svært at sige men føles så stærkt«, det »der næsten bliver for tæt«. Ligesom mennesker er bange for ikke at betyde noget for hinanden, er de bange for at betyde »for meget«. Gruppen-som-helhed forbinder altså gruppen med den enkelte (»stavsheden i gruppen fulgte efter at N sagde .. åbenbart var det vanskeligt at sige noget ..«), og den enkelte med sig selv (»da vi talte om .. kom jeg til at tænke på ..«).

Rum 4: matrix

I gruppeanalytisk begrebsverden er matrix det mest grundlæggende og omfattende udtryk for gruppens rum: både (1) det på forhånd givne i form af det at være mennesker leve i den samme tidsepoke, at dele noget af den samme sociale erfaring og viden, dvs. at være en del af den samme grundmatrix og at bære den med sig; og (2) det hypotetiske væv af kommunikation, den psykiske zone, det fælles skabte væv og netværk, der udvikler sig i en gruppe: den dynamiske matrix.

Der er i den gruppeanalytiske litteratur et væld af artikler, som gør forsøg på at indfange og betydningsfastlægge begrebet matrix mere præcist end de definitioner Foulkes efterlod sig. Der er også mange artikler, som sætter matrix i forbindelse med begreber fra andre videnskaber, f.ex. moderne fysik, holografi, kaosteori, strukturalisme, eksistentialisme, hermeneutik, og med andre psykologiske retninger end den psykoanalytiske, f.ex. analytisk psykologi og mere organisationspsykologiske tilgange. Derimod er der gjort knap så mange forsøg på indholdsmæssigt at operationalisere den dynamiske matrix. Ahlin (1996) har med sit Matrix Representation Grid (MRG) som observationsinstrument arbejdet empirisk med systematisk observation af gruppeprocesser. Han har udvalgt 8 determinanter, som i deres samlede helhed kommer til at fastlægge en operationel betydning af matrix : kommunikationsstrøm, forestilling/fantasi (som udtrykt i gruppedialogen), emotionelt klima, selv-afsløring, accept, relationsmønstre, autoritetsmønstre og grænsefænomener. Ahlin finder bl.a. empirisk støtte for den almene gruppeanalytiske antagelse, at mennesker, i og med deres indre psykiske univers – eller ud fra det, hele tiden befinder sig i interaktive transpersonelle processer, både i deres personlige netværk og i de grupper de bliver medlemmer af og accepteret i – som f.ex. en terapigruppe (p. 36).

Winnicott

Winnicott er efter min opfattelse og at dømme ud fra litteraturen nok efter de fleste gruppeanalytikers opfattelse den objektrelationsteoretiker, hvis tænkning passer bedst sammen med gruppeanalysens. Af den ret ligefremme grund, at Winnicott originalt har beskæftiget sig med hvad »rum« er for noget, især »det potentielle rum«: oplevelsesområdet mellem fantasi og realitet, som Winnicott også kaldte det tredje område.

Rum 5: leg

Nogle af Winnicotts tanker og formuleringer i *Leg og virkelighed* (1990) er så at sige »gået lige ind« i gruppeanalysen, også selvom Winnicott vist aldrig beskæftigede sig med grupper.

Om leg, som egentlig skal forstås som »at lege« eller »at være legende«:

Psykoterapi finder sted der, hvor to legeområder overlapper hinanden – patientens og terapeutens. Psykoterapi har at gøre med, at to mennesker leger sammen« (p. 50). Og: ».. det er leg, som er det universelle, den hører sammen med et godt helbred: at lege fremmer væksten og derfor sundhed; at lege fører til grupperelationer; at lege kan være en form for kommunikation i psykoterapi; og endelig er psykoanalysen blevet udviklet som en højst specialiseret måde at lege på – til at fremme kommunikationen med en selv og med andre. (p. 53)

Nu er grupper jo ikke kun legepladser, men det er i gruppeanalytisk terapi så sandt som Kumbel siger det i sin gruk, at den der kun tager leg for leg, og alvor kun alvorligt, faktisk har fattet begge dele dårligt. Hvis en gruppe ikke har fået fat på det, og enten kun er alvorlig eller kun »leger«, har den måske nok udelukket enten leg eller alvor som dimensioner i kommunikation og dermed forståelse, men hvad værre er: gruppen vil uden »spillet« mellem leg og alvor så at sige mangle splinten i eget øje. Den vil være (halv)blind.

At lege betyder at kunne fantasere, at kunne veksle mellem fantasi og virkelighed, at kunne bevæge sig i »som om«; det betyder også skiftevis at kunne afvise den anden (objektet) og tage hende/ham tilbage. At lege sammen (»skal vi lege«!) betyder også at kunne lade den anden gøre det samme som én selv (»du er død«), at tåle det og (helst) synes det er sjovt. Og at kunne være med i udviklingen af fælles fantasier og lege (aktiviteter).

Terapeutiske grupper mødes ikke for at lege, men for at tale om de problemer som deltagerne har og bringer med ind i gruppen. Men grupper mødes heller ikke for ikke at lege, for kun at være alvorlige. Der tales længe, alvorligt og meget personligt i en terapigruppe; ofte afløses alvoren af hu-

mor, leg med det alvorlige: kunne det ene eller andet måske ses på en helt anden måde: et overset komisk perspektiv, en lattervækkende konsekvens, en aggressiv fantasi, en selvudleverende ironi. Legen er en del af mødet: humoren, den stille »prøvende« medleven, vitsen, absurditeten, den »legende« identifikation og rolletagning, den gode historie, den (mere eller mindre) ufrivillige selvudlevering, legen med og spillet på ordene og betoningerne, osv. – er alt sammen dele af gruppens kommunikation. Den er på samme tid progressiv og regressiv, som voksen leg og humor vel ofte er, og den er til tider markant defensiv.

Rum 6: overgangsfelt

Legen foregår i et »legerum«, i et overgangsfelt. Barnet må have sådan et sted, for at kunne finde ud af, hvad der hører til det (hører til mig) og hvad der ikke gør det (hvad der er ikke-mig), og for at blive klar over forskellene på, hvad det objektivt sanser og subjektivt fornemmer og forestiller sig. »Det mellemområde som jeg kredser om, er det område, som barnet får lov at have imellem den primære kreativitet og den objektive sansning baseret på realitetstestning«, skriver Winnicott (1990 p. 22).

»Den tredje del af menneskets liv ... er et oplevelsens mellemliggende område« (1990 p. 12); det er områder for illusionens væsen, for kunst og religion, og også for galskab. »Man kan dele respekten for den illusoriske oplevelse, og hvis man vil det, kan man samle en gruppe på basis af ligheder mellem de illusoriske oplevelser. Dette er en naturlig baggrund for gruppedannelser mellem mennesker.« (ibid.)

»Jeg ved ikke om det bare er mig ...«, siger medlemmer i en gruppe af og til, når de har fortalt eller talt om noget stærkt følelsesladet eller meget personligt – »bare er mig der føler og tænker sådan«? Er der noget eller nogen »derude«, »uden for mig«, der overhovedet forstår noget af, hvad jeg prøver at sige, eller er det så skørt at ...? Er det så sært og forstyrret, er min kreativitet blevet så frastødende, at ingen kan forstå og slet ikke acceptere det jeg siger (mig).

Jo, der er en gruppe som prøver at forstå; om den så gør det godt nok, om den er tilstrækkelig god til det? Om nogen i gruppen besidder muligheden for empati og resonans, selv om andre måske »er stået af« i det enkelte tilfælde, så bliver gruppen en slags ydre sansende og talende »omgivelse«, som det enkelte gruppemedlems indre verden »klinger« i forhold til og modtager genklangen fra. Måske i eftertanken som: »Jeg talte om det, de hørte efter, nogen af dem gjorde i hvert fald; den og den sagde ..., den og den forstod ingenting, gad vide hvorfor han ikke kan det? men så var der den som fortalte, at hun også ...«.

Eller ingen i gruppen lytter, den er som en kold og afvisende mur, komplet ligeglad, optaget af andre ting, af sig selv og af andre medlemmer, som er meget mere interessante. Gruppen er som et galehus, hvor ingen kan skelne mellem ret og vrang. Gruppemedlemmets angst for at være eller blive skør tager til: »hvis jeg ikke var det i forvejen, bliver jeg det i hvert fald her«; (et tema Goya malede gentagne gange).

Det sagte siges og høres i gruppen. Den dynamiske matrix er i gruppeanalytisk forståelse det givne overgangsfelt, en matrix der som Powell (1994) skriver »belongs to nobody and yet to everybody« (p. 15) – det er et fælles psykisk område. Når nogen siger noget i en gruppe foregår det inden for dette område, samtidig med at området (om)skabes af det der bliver sagt. James (1984, 1994; se også Schlachet 1986) har beskæftiget sig indgående med forholdet mellem overgangsfelt, overgangsobjekt og matrix: en del af kommunikationen er i senderen, en del i modtageren og en tredje del er dannelsen af overgangselementet, som på samme tid er i og omfatter begge parter. Gruppens kommunikation understøtter hele tiden opretholdelse og udviklingen af sit (fri)rum. »Her taler vi om tingene«, som et gruppemedlem engang sagde. Efterhånden udvikler der sig forskellige mønstre i dette mellemområde, det får sin egen mening og betydning, det bliver et overgangsobjekt i sig selv; Som sådan et det hverken helt »gruppe« eller helt »person«; det er et sted derimellem – et intersubjektivt felt.

Winnicott skrev jo, at man ikke skulle spørge barnet, om det selv havde »fundet på« (betydningen af) sit overgangsobjekt. Det spørgsmål er bestemt heller ikke let for »gamle« gruppemedlemmer, når nye kommer ind i en langsom-åben gruppe og meget naturligt spørger, »hvordan er der her«, eller »hvordan foregår det her«. »Jo, nu skal du høre – vi har ingen regler, men det er tit sådan at ...«. Svarene er søgende, ofte meget, meget almindelige. »Gruppen« er svær at sætte på ord, hvilket efter min mening så tydeligt har at gøre med det Winnicott (1990) kalder det paradoksale ved overgangsobjekter og overgangsfænomener: »det afgørende træk ... er paradokset og accepten af paradokset: barnet skaber objektet, men objektet var der og ventede på at blive skabt, og bliver et energibesat objekt« (p. 105).

Rum 7: holding

»Der findes ikke sådan noget som en baby ... det man ser er mor-barn parret (nursing couple) ... enheden er ikke individet, enheden er konstellationen omgivelse-individ (environment-individual set-up)« skrev Winnicott 1977 p. 99) – vist en af de berømteste sætninger i den psykoanalytiske litteratur. Og hvordan er så de omgivende personer en del af denne enhed? På tre måder: gennem (1) holding; (2) handling og (3) object-presenting. De

tre funktioner går som regel hånd i hånd. »Holding« vil dels sige den konkrete fysiske omsorg og pleje af det lille barn, men også den psykiske vareretagelse og afstemning af dets aktiviteter og affektive tilstand. Så længe alt går godt, er man alt for tilbøjelig til at tage almindelig pleje og kontakt for givet, hvad Sterns og andre spædbørnsforskeres arbejde jo også viser. Winnicott betoner, at en undersøgelse af den spæde barnealder ikke er det samme som en undersøgelse af primitive psykologiske mekanismer, men også af »holding og handling«.

I Winnicotts fremstilling er holding et led i en fase, hvor barnet udvikler sig fra fuldstændig afhængighed til en »dobbelt relation«, dvs. både afhængighed og begyndende jeg-udvikling og -afgrænsning. Omsorgspersonerne, især naturligvis moren, må være, og er forhåbentlig, »tilstrækkelig gode« til at leve sammen med barnet, leve sig ind i det, til at håndtere det og at skabe et faciliterende miljø sammen med det og omkring det, så barnets omnipotens kan udspille sig uden at komme i alt for stor modsætning til den omgivende virkelighed; og så barnets fantasier, især naturligvis de aggressive, kan udfolde sig uden at det fører til (for megen) skyld, fordi moren overlever og er der uden »at gå i stykker«.

Dette tankesæt, med holding som kodeord, har Winnicott analogiseret til den psykoanalytiske relation, dvs. dels til analytikerens funktion i forhold til analysanden, og dels analysandens evne til at bruge analytikeren (som objekt) for at kunne blive sig selv og for at kunne relatere sig til andre og indgå i meningsfulde relationer. Og tankegangen er på tilsvarende vis blevet overtaget af gruppeanalysen. I gruppens fælles delte virkelighed kan det enkelte gruppemedlem, hvis gruppen er »tilstrækkelig god« og »holder« godt nok »clarify the boundary between inner reality and external reality« (James 1984 p. 206) og blive mere klar over og undersøge sine relationer i gruppen til de øvrige medlemmer og til gruppen som helhed.

Hvordan kan den gruppeanalytiske gruppe være og blive ved med at være et sådant »holding environment«? »Det grundläggande villkoret är pålitlighet«, skriver Dahlin (1979 p. 18). Og den opnås kun, og vil kun opleves som sådan af gruppens medlemmer, hvis gruppen, og dens terapeut ikke mindst, overlever de angreb på gruppen og dens terapeut, som deltagernes mere eller mindre ubevidste afhængighed afføder. »Gruppterapeuten (måste) uthärda det hat som riktas mot honom och skydda gruppmedlemmar från at skadas av det hat som riktas mot dem...« (ibid). At stå den proces igennem kan være både en prøve og prøvelse for gruppeanalytikeren, men også kunne komme til at indebære noget af det mest givende og meningsfulde, hvis og når det lykkes.

Rum 8: containing

Gruppeanalyse og gruppeanalytisk psykoterapi tager som nævnt flere gange gruppen-som-helhed som det a prioriiske udgangspunkt. Hermed er det også sagt, at de psykologiske processer »har noget at være i«, har »et sted at være«, nemlig i gruppen-qua-gruppe. Gruppen er en container, deltagere og interaktion (i bredeste betydning) det containede. »Det er virkelig sådan«, skriver Zinkin (1989), »at man ikke kan tænke på nogen evolutionær ændring, dvs. nogen progressiv ændring fra et lavere til et højere organisationsniveau, som findende sted andet end i en eller anden form for container« (p. 227), hvad enten det drejer sig om en psykologisk udviklingsproces, en terapeutisk ændringsproces, eller måske civilisatorisk proces som sådan? (Det kan jo minde om, at rum var en af Kants a priori kategorier).

Bion fremsatte, sagt kort, den hypotese, at det spæde barn oplever, at dets primitive følelser og oplevelser af morens bryst transformeres til at få psykisk mening og sammenhæng, morens bryst forstået som alt hvad spædbarnet sanser og fornemmer i kontakten med moren og det omgivende miljø. Spædbarnet projicerer, moren tager imod og »metaboliserer« og giver tilbage i fordøjelig form, og spædbarnet tager imod (introjicerer). Eller: spædbarnet projicerer, moren tager ikke imod og »transformerer« derfor ikke noget indhold og kan derfor heller ikke give det tilbage i nogen fordøjelig form, hvorfor spædbarnet ikke kan tage imod det, må »spytte ud« og forsøge sin projektion igen, samtidig med at noget af det ufordøjede (også) introjicerer. »Forholdet mellem container og contained kan være symbiotisk og udgøre et fundament for et frugtbart forhold, hvor der kan læres af erfaringer; eller det kan opleves som gensidigt destruktivt« (James 1984 p. 208).

I Bions termer er der tale om bevægelsen fra beta- til alfa-elementer, beta-elementer i betydningen det udifferentierede sensorisk-emotionelle »råmateriale«, som alene giver mulighed for »ufordøjet« projektiv identifikation; alfa-elementer i betydningen »mentale data som er tilgængelige for, at psykiske transformationer kædes sammen, (det er) ligesom mellemiggende bestanddele i mental metabolisme der gør dem egnede til mental funktion« (Moore og Fine 1990 p. 32). En meget væsentlig del af den gryende jeg-funktion består i at kunne tolerere beta-elementer og forarbejde dem til alfa-elementer.

Alfa-funktion er altså det at (kunne) acceptere »råmaterialet« og transformere det til en fordøjelig form. Men det skal der, når jeg'et ikke kan det, være »nogen« til at kunne og gøre: morens psyke, hendes psykologiske »apparat«; i almen forstand omsorgspersonerne og deres psykiske formåen. Overført til den gruppeanalytiske terapi: gruppen-som-helhed og dens »apparat«.

Ordet »contain« (som dansk fagterminologi uoversat har overtaget fra engelsk) betyder at »holde sammen« (latin: con: sammen; tenere: holde). Gruppen skal holde sammen på sine deltagere og alle deres personlige-

ders krinkelkroge; den skal holde sammen på den myriade af ord og tegn som dens kommunikation frembyder, og på det væld af bevidste og ubevidste relationer der opstår og udvikler sig i interaktionen. Og den skal ikke mindst holde sammen på sig selv; hvis den ikke kan og gør det, ophører den med at (kunne) være container.

Og hvem holder sammen på gruppen? Det gør, måske paradoksalt nok, dem den holder sammen på, dens deltagere. Der er, som Zinkin (1989) skriver, »gensidighed mellem container og containet« (p. 229), ligeså vel som de begge, i og med at være dynamiske, kan ændre sig. Der er en cirkulær vekselvirkning: når gruppens medlemmer ændrer sig, ændres gruppen; når gruppen (den dynamiske matrix) ændrer sig, ændres medlemmerne – vel at mærke på både godt og ondt.

Den gruppeanalytiske terapeut er som Foulkes udtrykte det i et af sine principper »gruppens første tjener«, hvilket netop indebærer at tage vare på gruppen: »hvordan gruppen er og har det«, derunder hvordan dens funktionsmåder er, især om de er terapeutisk produktive eller det modsatte; om de eventuelt indeholder massive projektivt identifikatoriske dynamikker, som måske oven i købet synes at blive forstærkede af gruppen, f.ex. i en udpegning og fastholdelse af en syndebuk? (Se f.ex. Rafaelsen 1996 om projektion i grupper).

Rum 9: det refleksive rum

Hvis det ene psykiske rum nu ikke kan forbindes med det andet? Hvis de subjektive indre fantasier ikke knytter an til eller kan forbindes med nogen eller noget andet? Eller hvis den enes forsøg på kontakt med den anden ikke lykkes, er helt »ved siden af«, ikke er afstemt? Eller hvis gruppens tale og forståelse, det fælles »sprog«, ligger milevidt væk fra og synes uden enhver mening for dens medlemmer? Altså hvis oplevelsen ikke kan »gå« imellem disse containere, hvis ingenting bliver containet, men i den ene eller anden form forbliver afgrænset og isoleret i utilgængelige og uigennemtrængelige beholdere – eller falder imellem dem?

»Termen reflektivt rum angiver det aspekt af gruppen, hvor medlemmerne forbinder sig emotionelt, og hvorfra personlighederne kan dukke op. I modsætning hertil viser primitive tilstande sig som angreb på tænkning, refleksion og på at knytte emotionelle bånd« (Hinshelwood 1994 p. 96). En gruppes muligheder for frit flydende diskussion og dialog skal ud fra Hinshelwoods erfaring »vindes imod den primitive aggressions angreb, især mod indtrængende former for projektiv identifikation« (ibid); eller med Bions (1959, 1970) ord »imod de destruktive angreb som patienter foretager mod alt, der opleves at have den funktion at knytte det ene objekt til det andet« (p. 87).

Ethvert menneske må naturligvis reflektere over sine indtryk, følelser og

oplevelser og udvikler med tiden et indre refleksivt rum med et utal mere eller mindre bevidste og ubevidste mønstre, forbindelser, intuitive spor, mv... Men det at knytte sammen og forbinde kan også vendes om og angribes, så oplevelser og erfaringer bliver ligegyldige og meningsløse. »Når omfanget af angreb er betydeligt, vil forbindelsernes rester akkumulere sig inde i rummet, som kommer til at fungere som et psykisk organ (der tjener) til udstødelse af dette mentale affald« (Hinshelwood, p. 97); og gruppen kan blive et sådant organ – en losseplads, hvor skidt og møg roder rundt hulter til bulter. Og der kommer bare mere til hele tiden. Hvad kan contains på sådan et sted? Og hvem er og kan være container? Bion har tre varianter: enten exploderer det hele, går fra hinanden (den opløste gruppe); eller containeren er så rigid at det ikke er muligt at udtrykke noget indhold, der afviger fra containeren (den forstenede gruppe); eller indhold og container får kontakt og begynder at »føje sig« efter hinanden, at »tale samme sprog«, så noget nyt kan ske: den refleksive gruppe.

»En af de store ressourcer, som en gruppe besidder, er terapeutens egen evne til at knytte forbindelser, hendes/hans indre refleksive container«, skriver Hinshelwood (1994 p. 103) – det skulle (meget gerne) være en af den første tjenerindes/tjeners kapaciteter, og da især hvis og når gruppen ikke er i stand til det. Hinshelwood råder terapeuten til primært at rette opmærksomheden på processerne i gruppen, at følge og understøtte gruppens evne til at reflektere og til at forsøge at repræsentere mental rum(melighed) og bevægelighed. Anvisningerne stemmer både ganske godt overens med det, Ashbach og Schermer (p. 12) kaldte, at de spatiale repræsentationer i gruppen container hinanden. Deri ligger en meget væsentlig mulighed for mobilitet og frembringelse af fornyet energi; og, sammenhængende hermed, at man som gruppeanalytisk terapeut altid har gruppen-som-helhed eller funktionelle subgrupperinger som co-terapeut.

Psykiske rum kan have tykke mure omkring sig og de kan være føjelige og plastiske. Pat de Maré (1966), en af Foulkes' medarbejdere og »medtænkere« igennem alle årene, har betonet, at noget af det afgørende nye ved gruppeanalyse var (og er) at opfatte gruppens felt som dynamisk, dvs. som noget foranderligt og formeligt i betydningen, at alle deltagere i en gruppe påvirker det fælles rum; alle kan gribe ind og forsøge at ændre i den ene eller anden retning, om end terapeuten netop her har en særlig vigtig rolle at spille, hvis gruppen igennem korte eller længere tid har stået stille, befundet sig i en låst position eller uløselig konflikt.

Gruppens objektrelationsteori

Når jeg er almindelig deltager i en gruppe, eller når jeg er terapeut i en analytisk terapigruppe, kan jeg se mig omkring og måske lade øjnene falde på en anden deltager og tænke: gad vide hvad hun føler og spekulerer på lige

nu, hvordan har hun det, hvordan »ser der ud inde i hende«? Jeg kan også vende blikket indad og forsøge at mærke efter og registrere de samme ting i mig selv; lade associationer og intuitioner »løbe« og måske lidt efter finde et »forankringspunkt« hos hende over for eller en anden, en lighed, en forskellighed, en varm følelse, en undren eller et spørgsmål. Eller måske en ansats til noget der sker i gruppen, lige er sket eller på vej til at indtræffe.

Jeg kan også rette opmærksomheden mod gruppen: hvordan har den det lige nu? Hvor er den henne? Og på vej hen? Hvad sker der inde i den? Hvad glæder den og hvad bekymrer den? Det er jo en af mine opgaver som gruppeanalytiker at beskæftige mig med den slags overvejelser. Jeg kan bestemme mig til at give gruppen en fortolkning, eller for at stille den et spørgsmål. Så kan jeg høre hvad den har at sige, hvis den da ikke reagerer non-verbalt. For gruppen må jo også have sit indre liv, sin erindring og glemsel, sine håb og sin angst, sin omsorg, sine fantasier, sin træthed, sin destruktivitet. Altså sin indre verden med dertil hørende objektrelationer og -repræsentationer. Og alt hvad deraf følger i form af indhold, struktur og proces.

Jeg vil tro, at når ingen har udarbejdet en objektrelationsteori af denne art for gruppen-qua-gruppe hænger det sammen med, at gruppen ikke kan svare selv. Den må have nogen til at svare for sig. Og så er det altid et spørgsmål, om det svar »meddeleren« giver nu også er dækkende, eller siger mere om meddeleren. Ofte vil flere udtale sig på gruppens vegne, hvilket både kan føre til klarhed, men også til yderligere forvirring.

Er gruppen som en omsorgsfuld givende moder? Eller er »hun« nærig og ligeglad? Eller som streng, men retfærdig fader; eller er »han« fraværende og uforudsigelig. Eller som en offentlig torveplads, fuld af interessant liv? Som en ørken? Som en banegård hvor togene hele tiden kører og ofte er forsinkede? Som en losseplads. Eller en containerplads? Som en »hellig« klub, hvor man skal passe meget på ikke at sige noget forkert? Som en ring hvor noget vigtigt personligt og fælles kan ske? Som et interaktivt netværk, som en smuk vævning eller mislykket fletværk Som bier der arbejder eller som kamp mellem to hære? Osv. Spørg gruppen?! Eller spørg gruppeanalytikerens teori!

Ingen objektrelationsteori starter med gruppen-qua-gruppe. De tager udgangspunkt i individet og dets relatering og relationer. Gruppens objektrelationsteori skulle i analogi hermed starte med gruppen-som-gruppe og dens relatering og relation til individet. De store innovatorer Foulkes og Bion mente det helt afgørende, at den lille gruppe fik sine egne begreber, fordi den frembyder en anden fænomenverden end individ og dyade, ligesom gruppen, specielt den terapeutiske gruppe i psykoanalytisk perspektiv, har en fænomenverden, som går ud over socialpsykologiens gruppedyamik. Teorierne om gruppens indre liv er de gruppeanalytiske teorier – fra Foulkes og Bion og de næste 30-40 år frem til nu. Det er den, forhåbentlig både en relevant og praktisk del af dem, man må få i tale, når man som

gruppeanalytisk terapeut befinder sig midt i gruppens strøm.

Efter min opfattelse er der en væsentlig sondring imellem, hvad en gruppe-qua-gruppe kan komme til at repræsentere metaforisk og symbolsk, og hvilken epistemologi og videnskabelig tilgang man som gruppeterapeut arbejder ud fra. At tillægge en gruppe »an-sich« egenskaber vil for mig, i en psykoanalytisk analogi, svare til at sige: det er også rigtigt, altså reelt, at analytikeren er sådan og sådan. Som om det var det mest afgørende, hvilke personlighedstræk analytikeren måtte kunne siges at have, og ikke hvordan hun eller han, bevidst og ubevidst, blev oplevet af analysanden; det er dog dennes indre liv projektet primært drejer sig om. Tilsvarende: det væsentligste må være, hvordan gruppen-som-gruppe opleves og erfares af deltagerne i gruppeprocessens dynamiske forløb. Derfor er ret abstrakte og brede betydningsfastlæggelser af gruppen og dens grundliggende processer så vidt jeg kan se mest hensigtsmæssige.

Erfaringsmæssigt er det evident i en fortløbende gruppe, at dens selvreflekterende billeder skifter og vender tilbage til sig selv. Analytiske grupper, skriver Pines (1998), »synes at følge en form for spiralbevægelse og igen og igen vende tilbage til de samme evige menneskelige temaer: kærlighed, had, håb, skuffelse, afhængighed og forbundethed, individuation og samhørighed og forholdet mellem selv og andre i barndommen og i nutiden« (p. 63). Bevægelserne kan være regressive og/eller progressive; gruppen-qua-gruppe kan udvikle sig eller vende tilbage til tidligere funktionsmåder.

Om objektrelationsteoriens begrænsninger i forhold til gruppeanalyse

Ogden (1994) mener, at Winnicott med fuld hensigt overbetonede relatering og relation i det berømmelige udsagn »der findes ikke sådan noget som en baby – det man ser er mor-barn parret« (p. 21). Winnicott underforstod i Ogdens læsning, fra paradoksens anden pol, at der også var to distinkte subjekter: mor og barn.

Der er ifølge den gruppeanalytiske eksistentia Cohn (1996) principielt to måder at opfatte mennesker i kontakt med hinanden på:

1. man kan se og opfatte mennesker som adskilte enheder, som kan etablere relationer, men nødvendigvis ikke behøver at gøre det;
2. man kan se mennesker som primært værende i sammenhæng og forbindelse med hinanden. At være relateret er udgangspunktet, og derfra kan forskellige former for kontaktforhold, også tilbagetrækning, udfolde sig (p. 288).

Gruppeanalysen hører ud fra både Foulkes og Bion klart til under (2): mennesket er et socialt (skabt) væsen og er til alle tider en del af sociale mønstre og sammenhænge. Derfor skabes og startes en gruppe ikke i og med, at den fysisk sætter sig i en cirkel første gang; at mene det er at forveksle en konkret begivenhed med selve fænomenet. Deltagerne er i forvejen en del af og »medbringer« grundmatrix og deres grupagtighed. »Grænserne som skiller os fra og forbinder os med andre mennesker er ikke kun fysiske, de er psykiske. Som Foulkes og mange andre har påpeget, er »sjæl« (mind) det der finder sted imellem mennesker, det findes ikke inden i den enkelte. Det psykiske er socialt. Vi befinder os alle i et sprogligt og symbolsk univers...« (Pines 1998 p. 78). Psykodynamiske processer er transpersonelle. Mennesket lever og har altid levet i grupper og kunne, som mange har sagt det, ikke leve (for)uden, heller ikke selv om den fremherskende individualisme i disse år synes at ville se bort fra dette antropologiske faktum.

Det betyder, at den del af objektrelationsteoriene som primært udgår fra individet som en separat enhed »mister« eller kommer til at se bort fra de dybere sociale, kollektive og arketypiske, bevidste og ubevidste, niveauer i den enkelte og i gruppens processer; (se også Thygesen 2000). Når jeg har fremhævet den interpersonelle psykoanalyse hænger det, ud over dens åbenbare ligheder med gruppeanalytisk tænkning, også sammen med dens sociale fundering, hvilket forekommer meget væsentligt i en tidsperiode, hvor både terapeutisk praksis og teoretisering trækkes mere og mere i klinisk retning, dvs. bliver tiltagende »personlighedsfikserede«. Som et alment eksempel er det i analytiske grupper ofte evident, at »kunsten at elske« ikke er noget »man bare kan«, selvom alle jo helst vil tro det om sig selv. Det er, som Fromm (1956) skriver, noget der må læres og kultiveres og er som sådan naturligvis både en fælles og en individuel proces. Hvordan lære at elske alene?

Medlemmer af en analytisk gruppe lever med i hinandens liv i kortere eller længere tid. Kun at se forholdet imellem dem som et objektrelationsforhold er efter min mening både delvis forfejlet og for snævert. Som Ganzarain gjorde opmærksom på (p. 14) beskriver objektrelationsteorier kun den ene side af sagen: relationen set (adaptivt) fra én side. I mellem menneskelige forhold gælder andre værdier: jeg vil, som mange, i en generel formulering sige: søgen efter og skabelsen af personlig og fælles mening, ikke lyst-tilfredsstillelse, ikke frustations-undgåelse, ikke narcissistisk selvopfyldelse, men mening (telos) som den i et gruppeterapeutisk rum måtte kunne søges og undersøges, findes, måske forsvinde, for eventuelt at blive genfundet i anden form; eller måske ikke blive fundet; have en fast(tømret) form som viser sig usikker og må gennemgå en lang, både angstfyldt og kreativ re-etablering; findes delvis, måske »godt nok«, men ikke svarende til de ideale forhåbninger; osv.

I objektrelationsteoretisk forståelse er den anden i første række en ikke-mig, et objekt i omverdenen. Barnet differentierer sig fra og integrerer i udviklingens løb objekterne og relationerne imellem dem; den enkelte separerer og individuerer sig. – Denne terminologi og tænkningen bag den udtrykker sig i et subjekt-objekt sprog, som ikke medtager mellemmenneskelige relationers grundliggende gensidighed i betydningen, at der i en dyade er to, i en gruppe tre eller flere personer, som hver har deres unikke måde at føle og tænke på, hver deres indre verden og måde at udtrykke sig på. Det sociale univers som en gruppeanalytisk gruppe udgør er en intersubjektiv verden, så måske skulle man kalde »en relasjonsteori for en subjekt-relasjonsteori«, som Karterud (1999 p. 141) måske lidt ironisk skriver. I hvert fald starter hele den intersubjektive tænkning inden for både psykoanalyse og gruppeanalyse med afvisningen af subjekt-objekt forholdet som paradigmatiske og tager i stedet udgangspunkt i de enkelte subjektive oplevelser og deres gensidige samspil.

Måske nærmer Winnicotts »brug af et objekt« sig det intersubjektive, eller omvendt. Først er der objekt-relateren og så er der objektbrug, skriver Winnicott, brug af objektet i betydningen »subjektets perception af objektet som et ydre fænomen og ikke som en projektiv enhed, subjektets erkendelse af det i sin egen ret« (1990 p. 106) – et man kan lege med, også alvorligt.

REFERENCER:

- AGAZARIAN, Y. & PETERS, R. (1981): *The visible and invisible group*. London: Routledge & Kegan Paul.
- AHLIN, G. (1996): *Exploring psychotherapy group cultures*. Stockholm: Carolinska Institutet.
- ASHBACH, C. & SCHERMER, V.L. (1987): *Object relations, the self, and the group*. London: Routledge & Kegan Paul.
- BION, W. (1961): *Experiences in groups*. London: Tavistock.
- BION, W. (1959): Attacks on linking. I: *Int. Library of Psychoanalysis*, vol. 7. London: Routledge 1991.
- BROWN, D. (1994): Self development through subjective interaction: a fresh look at ego-training in action. I: BROWN D. & ZINKIN, L. (red.): *The psyche and the social world*. London: Routledge.
- BURGAARD, L. (1994): Bion og hans gruppeteorier. I: *Gruppeanalytisk psykoterapi* (red. Aagaard S. m.fl.). København: Reitzel.
- COHN, H.W. (1996): The philosophy of S.H. Foulkes: existential-phenomenological aspects of group analysis. *Group Analysis*, 29: 287-302.
- DAHLIN, O. (1979): Analytisk gruppsykoterapi sedd genom Winnicotts begreppvärd: gruppen som övergångsfenomen. *Psyisk Hälsa*, 20(1): 3-24.
- FOULKES, S.H. (1948): *Introduction to group-analytic psychotherapy* London: Heinemann – Maresfields Reprints 1983.
- FOULKES, S.H. (1964): *Therapeutic group analysis*. London: Allan & Unwin.
- FOULKES, S.H. (1975) Concerning criticism og inner-object theory. I: *Selected Papers* London: Karnac 1990.

- FROMM, E. (1956): *The art of loving*. New York: Harper Row.
- GANZARAIN, G. (1989): *Object relations group psychotherapy*. Madison: IUP.
- GREENBERG, J.R. & MITCHELL S.A. (1983): *Object relations in psychoanalytic theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- HEARST, L. (1981): The emergence of the mother in the group. *Group Analysis*, 14: 25-32.
- HINSHELWOOD, R.D. (1994): *Attacks on the reflective space: containing primitive emotional states I*: SCHERMER, V. & PINES, M. (red.): *Ring on fire*. London: Routledge.
- HUTTEN, E. (1983): Meaning and information in the group process. I: PINES M. (red.): *The evolution of group analysis*. London: Routledge .
- JAMES, C. (1984): Bions containing and Winnicott holding in the context of the group matrix. *Int.Journal Group Psychology*, 34(2): 201-213.
- JAMES, C. (1994): Holding and containing in group and society. I: BROWN D, & ZINKIN L. (red.): *The psyche and the social world*. London: Routledge .
- KARTERUD, S. (1999): *Gruppeanalyse og psykodynamisk gruppepsykoterapi*. Oslo: Pax.
- MARATOS, J. (1996): Self through attachment and attachment through self in group therapy. *Group Analysis*, 29: 191-198.
- MATRIX (1999): *En gruppeanalyse eller mange?* 16. årg. nr. 2.
- DE MARE, P.B. (1966): Some theoretical concepts in group analytic psychotherapy. I: *Handbook of group psychotherapy*.
- MOORE, B.E. & FINE, B.D. (1990): *Psychoanalytic terms and concepts*. New Haven: Yale University Press.
- OGDEN, T.H. (1994): *Subjects og analysis*. London: Karnac.
- PINES, M. (1998): *Circular reflections*. London: Jessica Kingsley.
- POWELL, A. (1994): Towards a unifying concept of the group matrix. I: BROWN, D. & ZINKIN, L. (red.) *The psyche and the social world*. London: Routledge.
- PRODGERS, A. (1990): *The dual nature of the group mother: the uroboric container* *Group Analysis* 23: 17-30.
- RAFAELSEN, L. (1996): Projections, where do they go? *Group analysis*, 29: 143-158.
- SCHERMER, V.L. & PINES, M. (1994): *Ring of fire*. London: Routledge.
- SCHLACHET, P.J. (1986): The concept of group space. *IJGP*, 36(1): 33-55.
- STOLOROW, R.D. & ATWOOD, G.E. (1992): *Contexts of being*. London: Analytic Press.
- SULLIVAN, H.S. (1953): *Beginnings of the self system I*: The self in social interaction London: Wiley 1968.
- THOMSEN, S.U. (1996): *Det skabtes vaklen*. København: Vindrose.
- THYGESEN, B. (2000): *Grupper individualisation – individualisation i grupper*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- WINNICOTT, D.W. (1977): *Through paediatrics to psychoanalysis*. London: Hogarth.
- WINNICOTT, D.W. (1971/1990): *Leg og virkelighed*. København: Reitzel.
- ZINKIN, L. (1989): The group as container and contained. *Group Analysis*, 22: 227-234.